

УДК 347

<https://orcid.org/0000-0002-9997-1485>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-2-10-44-51>*Столяр Олена Олексіївна**юрисконсульт ТОВ «УЛФ-ФІНАНС»**м.. Київ, Україна**Коробцова Наталія Василівна**кандидат юридичних наук, доцент, доцент**кафедри цивільного права №1**Національного юридичного університету імені**Ярослава Мудрого**м.. Київ, Україна**Юрієв Владислав Сергійович**студент 2 курсу Національного юридичного**університету**імені Ярослава Мудрого**м.. Київ, Україна*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ ТА МІСЦЯ ГРОШЕЙ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті здійснюється правовий аналіз та характеристика сутності поняття «гроші» у цивільному праві. Доводиться, що в доктрині цивільного права України дотепер відсутнє єдине розуміння концептуального поняття «гроші». Також в юридичній літературі точаться гострі дискусії з приводу того, чи слід розглядати гроші в якості інституту цивільного права. Чи є можливість та правові підстави відносити поняття «гроші» до видів речей чи майна? Незважаючи на багатовікові дослідження і велику кількість теоретичних концепцій грошей, людство сьогодні не має однозначної й остаточної відповіді на питання, що таке гроші. Уявлення, які не викликали сумнівів в одних суспільних умовах, зі зміною останніх вступали в суперечність з реальною дійсністю і

відкидалися. В статті проведено аналіз економічного та правового поняття «гроші». Визначено загально правовий та економічний порядок класифікації грошей. Проведено правовий аналіз норм цивільного законодавства України, що регулюють правовий режим грошей. Авторами було подано власне визначення поняття «гроші» з урахуванням сучасних тенденцій та змін у сфері економічного розвитку. Широкодослідженість окресленої теми робить її актуальною не тільки на доктринальному, а й на правозастосовному рівні.

Ключові слова: поняття «гроші», правові ознаки грошей.

Summary. The article provides a legal analysis and description of the essence of the concept of "money" in civil law. It turns out that in the doctrine of civil law of Ukraine there is still no single understanding of the conceptual concept - "money". There is also a heated debate in the legal literature as to whether money should be considered as an institution of civil law. Is there a possibility and legal grounds to relate the concept of "money" to the classification of things or property. Despite centuries of research and a large number of theoretical concepts of money, humanity today does not have an unambiguous and definitive answer to the question of what money is. Representations that did not cause doubts in some social conditions, with the change of the latter came into conflict with reality and were rejected. The article analyzes the economic and legal concept of "money". Money is a multifunctional economic form by means of which value accounting, exchange, payments, and value accumulation are carried out. Money is one of the most important sections of economics. They are much larger than a simple tool that promotes economic development. A well-functioning monetary system promotes both full capacity utilization and full employment. Conversely, a poorly functioning monetary system can be the main cause of sharp fluctuations in the level of production, employment and prices in the economy.

Money is a category of commodity production and commodity circulation. They have a commodity origin and express certain production relations between commodity producers regarding the exchange of products of labor through the market. In money as a general equivalent is embodied directly the social nature of labor. They make it possible to measure public spending and the results obtained. The general legal and economic order of money classification is determined. The legal analysis of the norms of the civil legislation of Ukraine concerning the legal regime of money is carried out. The authors gave an approximate definition of the concept of "money", taking into account current trends and changes in economic development. Extensive research of the outlined topic makes it relevant not only at the doctrinal but also at the law enforcement level.

Keywords: concept of "money", legal signs of money.

Постановка проблеми. Пошуку розкриття поняття «гроші» присвячують свої роботи безліч науковців, фінансистів та юристів. Але, на жаль, чіткого розуміння та наукового підходу, до якого визначення можна віднести поняття «гроші», немає. Гроші – це майно чи річ? В статті авторами буде проаналізовано вже подані у науковій сфері визначення грошей та зроблена спроба теоретико-правового аналізу цього поняття в цивільному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку ХХ століття проблематикою визначення грошових зобов'язань у цивільному праві займалися відомі вчені Г. Шершеневич, Л. Ельясон, М. Агарков, Л. Лунц та ін. Дослідженню

цього питання наразі приділяють багато уваги такі вчені, як: Лещенко О. В., Дзера О.В., Нікіфоров П. О. та ін. Науковці здійснили спробу аналізу загальних тенденцій розвитку сфери грошового обігу у світі та визначенню поняття «гроші». Проте, багато теоретичних і методичних питань залишаються не вирішеними, а аналіз міжнародного досвіду у сфері грошового обігу і досі не супроводжується ґрунтовними рекомендаціями щодо впровадження його окремих елементів у вітчизняну систему.

Мета статті полягає у теоретичному висвітленні сутності поняття «гроші» та їх правовому регулюванні у сфері цивільного права.

Виклад основного матеріалу.

Гроші, зазвичай, визначають як матеріальне суспільно визначене благо, яке є засобом для забезпечення нормального існування людства в цілому. Дати визначення цьому поняттю намагалися ще з давніх часів древньогрецькі філософи, але, аналізуючи роботи науковців, все ж немає можливості зрозуміти та чітко визначити це поняття. Так, наприклад, О.В. Лещенко зазначає, що гроші - це продукт соціального розвитку суспільства та державної надбудови, які завжди були та будуть предметом постійних наукових дискусій. [1, 190] З цим не можливо не погодитись.

Зазвичай, до кола об'єктів правовідносин прийнято відносити матеріально виражені речі, у тому числі гроші. Впродовж всього існування людства, так само і на сучасному етапі, побудова суспільно-економічних відносин неможлива без використання грошей. За своєю суттю гроші є багатофункціональним економічним елементом. Але саме юридичний аспект грошей містить у собі визначення грошей як особливого об'єкта правовідносин. Так, О.В. Дзера зазначає, що формування юридичного поняття грошей не можливе без розуміння економічної природи цього явища, так само не можливе функціонування грошей у товарному обігу без належного правового регулювання цього інструмента.[2, 154]

Відповідь на запитання, що являють собою гроші, дасть змогу визначити і правову природу суспільних відносин, які виникають в процесі обігу та обміну товарів, робіт та послуг, що, в свою чергу, здійснюється з використанням грошей.

Перш за все, пропонуємо проаналізувати декілька визначень поняття «гроші», які надавались у науковій економічній літературі.

Так, К. Маркс та Л. Харріс вважали, що гроші – це товар. К. Маркс стверджував: «Мінова вартість, відмежована від самих товарів та така, що існує поряд з ними як *самостійний товар*, є грошима» [3, 87]. «Особливий товар, що представляє, таким чином, адекватне буття мінової вартості в якості особливого, виокремленого товару і є грошима» [3, 35]. Л. Харріс: «Гроші визначаються як *будь-який товар*, який функціонує як засіб обігу, одиниця виміру та засіб зберігання вартості» [9, 75]. Подібне визначення можна знайти і у всесвітній інтернет-мережі, а саме, в енциклопедії «Вікіпедія» поняття гроші визначено як *специфічний товар*, який є універсальним еквівалентом вартості інших товарів чи послуг [5].

Г. Кнапп у праці «Державна теорія грошей» (1905 р.) розглядає гроші як *умовні одиниці*, що мають купівельну спроможність, яка забезпечується правовими нормами, регулюючими їх використання. Держава своєю владою вводить в обіг грошові одиниці, дає їм назву, визначає номінал. Паперові гроші, за Кнаппом, «хартельний» (встановлений хартією, законом) платіжний засіб [4, 17-18]. Енциклопедія Американа вміщує: «Грошима може *бути будь-який засіб* (anything),

який прийнято використовувати повсюди та є універсальним для оплати товарів, послуг або боргів» [6, 349]. Відносить поняття «гроші» до засобів і Е. Дж. Долан: «Гроші — це *засіб оплати товарів та послуг, засіб виміру вартості, а також засіб збереження вартості* [11, 8].

Фішер, наприклад, взагалі не дає чіткого розуміння поняттю «гроші», він вважав, що: «Зуби собаки будуть точно такими ж грошима, як і доларові банкноти, якщо всі інші люди будуть згодні приймати їх при розрахунках» [7, 473].

Н. Г. Менк'ю: «Гроші — *сукупність активів, які регулярно використовуються людьми для придбання товарів та послуг в інших індивідуумів*» [8, 72]. А. Г. Грязнова: «Гроші — *економічна категорія, в якій проявляється і за участі якої здійснюються суспільні відносини*» [10, 267].

Л. А. Лунц зазначав: «Гроші в цивільному обороті мають своє призначення слугувати *універсальним засобом обміну*. Кожен господарюючий суб'єкт має можливість в обмін на гроші отримати майнове благо, яке власник цього блага згоден йому надати. Але ця можливість носить фактичний, однак не юридичний характер: грошовий знак не є ордером на товар, не дає своєму володільцю права вимоги від держави або приватної особи надати йому якоїсь цінності. Функція універсального засобу обміну сповіщається грошам в силу довіри до них учасників цивільного обороту, в силу впевненості кожного з них, що даний грошовий знак буде охоче прийнятий в обмін на товар іншою особою, що цей знак дає фактичну можливість вільного вибору господарських благ» [12, 30]. До засобів відносить гроші і О.В. Дзера: «Гроші служать *засобом обігу*. Це означає, що учасники ринку приймають їх в оплату. Люди можуть продавати свій товар, надавати послуги за гроші і надалі використовувати ці гроші для купівлі товарів і послуг. Внаслідок цього процесу гроші сприяють розподілу праці. Розподіл праці є істотним важелем для ефективності економіки, він дає можливість людям велику частину товарів купувати, а не робити самостійно. Гроші як одиниця рахунку (міра вартості) - це засіб визначення відносної вартості товарів і послуг. Як одиницю рахунку можна використовувати грошову одиницю для виміру вартості даних товарів і послуг щодо інших товарів і послуг».[2] На нашу думку, це визначення у репродукції Дзери О.В. найбільше заслуговує на існування, оскільки є більш детальним та подібним до побудови сучасної економіко-правової системи.

Але існує і ряд інших думок науковців, які є протилежними розглянутим раніше. А саме, І. А. Трахтенберг визначав: «...паперові гроші, в найбільш типовому їх вигляді, є *борговим знаком уряду, що випускається зазвичай для придбання засобів, не розмінний, що забезпечений примусовим курсом та слугує законним платіжним засобом і є цінним не за своїм матеріальним змістом, а як право*» [13, 612]. У Ф. Т. Діланяна подано, що «...сучасні гроші — це випущені центральними державними (іншою уповноваженою установою) *папери*, що мають назву банкноти, а також монети, яким «іменем держави» названо міра вартості товарів, всезагальний еквівалент, міра платежу та засіб накопичення на території даної держави, і які визнаються в якості таких, населенням країни та світовим товариством» [14, 44]. А. Ю. Грібов замість терміна «гроші» пропонував вживати термін «валюта». Науковець зазначає: «...сучасна валюта визнає єдиним законним платіжним засобом та виключним засобом сплати податків дві форми грошей: готівкова валюта — банкноти та монети центрального банку; безготівкова валюта — депозитні гроші»

[15, 100]. На нашу думку, поняття «валюта» є вузьким за значенням і не зовсім підходить до визначення поняття «гроші» вцілому.

На ряду з цим, О.В. Дзера виділяє два підходи до поняття грошей, а саме: трансакційний підхід, в основу якого покладено функцію грошей як засобу обігу, та ліквідний підхід, що базується на функції грошей як засобу збереження вартості. Прихильники трансакційного підходу стверджують, що сутністю грошей є те, що тільки гроші використовуються для оплати інших товарів і послуг. Підкреслюється, що саме в цьому полягає важлива якісна різниця між грошима, які є засобом обігу, та всіма іншими речами. Усі речі матеріального світу можуть виступати засобом збереження вартості, але лише гроші використовуються як засіб обігу. Ліквідний підхід полягає в тому, що сутністю грошей є їхня властивість бути найбільш ліквідним активом. Властивість ліквідності зумовлює легкість, з якою володілець може продати відповідний актив у будь-який момент у майбутньому за певною номінальною ціною. Фактично цей підхід передбачає, що гроші якісно не відрізняються від інших активів, але вони є найбільш ліквідним з усіх активів, їх не треба обмінювати на щось інше перед тим, як купити на них товар або послугу. Порівняно з трансакційним підходом ліквідний підхід передбачає віднесення до складу грошей інших високоліквідних активів (наприклад, окремі цінні папери та об'єкти нерухомості). Таким чином, утворюються нібито гроші ("квaziгроші"), але вони мають іншу природу. З огляду на юридичний аспект сутності грошей трансакційний підхід є більш прийнятним. У той же час ліквідний підхід в економіці передбачає можливість ширшого визначення і застосування поняття грошей.[2]

Так, видатний російський вчений Г. Ф. Шершеневич не відносив гроші до юридично визначеного поняття, він визначав гроші як загальноживаний товар, що має такі економічні властивості: 1) мірило цінності всіх товарів, 2) знаряддя їх обігу та 3) засіб зберігання цінності. Використовуючи ці економічні властивості, суспільство саме надавало грошам юридичну властивість — бути лише платіжним засобом на законному рівні. За допомогою грошей виплачуються зобов'язання, що слугують основою приватного господарства, відшкодовується шкода, яка завдана іншій особі, гроші є винагородою за користування чужим капіталом, на гроші перетворюється майно, що підлягає поділу між кредиторами (при неплатоспроможності) або між членами товариського об'єднання (при ліквідації).

Оскільки, в статті поняття «гроші» ми розглядаємо, як об'єкт цивільних правовідносин, пропонуємо звернутися до Цивільного кодексу України. Цивільний кодекс України 2003 року (далі - ЦКУ) дефініцію грошей не містить, однак в ст. 177 ЦКУ гроші віднесено до речей та визнано об'єктами цивільних прав. («Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага». Ч.1 ст. 192 ЦКУ визначає, що законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. Іноземна валюта за ЦКУ також прирівняна до грошей.[16]

Одним з головних та досі не вирішених питань сучасної наукової спільноти є визначення місця грошей серед інших об'єктів цивільних прав, перш за все, речей та майна.

Відповідно до ст. 179 ЦКУ, **річ у цивільному праві** — це предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. [16]

В свою чергу, нормами ст. 190 ЦКУ закріплено поняття «майна», а саме: **майном** як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами. [16]

Отже, цивільне законодавство відносить гроші до поняття речей. Але продовжуючи аналіз та синтез основних теоретичних визначень грошей, спробуємо розібратися, чи справді гроші за своєю сутністю є річчю? На наш погляд, відповідь на це питання є досить філософською. Більшість економістів стверджують, що гроші — це спеціальний універсальний товар. Поряд з тим, на нашу думку, з точки зору правового аналізу, визначати гроші як товар і застосовувати до цього поняття речево-правовий режим буде досить не коректно з точки зору відображення форми та змісту цього поняття.

У сучасному світі вартість грошей, як кількісного співвідношення при еквівалентному обміні майже немає матеріальної цінності. У стародавньому світі, коли гроші мали вигляд золотих або срібних монет, вони мали власну цінність, хоча б через те, що були викарбувані із дорогоцінних металів. Але з того моменту, коли державотворці почали приймати монети як податки та збори, розпочався етап загального еквіваленту вартості економічних товарів.

Так, О.В. Лещенко стверджує, що сучасний етап грошового обігу характеризується тим, що, по-перше, зникає речова форма вираження грошей, по-друге, право емісії грошей надається не лише державному банку, однак і комерційним банкам, наприклад, емісія електронних грошей. При цьому цінність безготівкових і електронних грошей або взагалі відсутня або є низькою, цінність грошей як зобов'язання є також низькою. [2]

З цього можна зробити висновок, що визначення грошей, як речей, є суперечливим, адже, з появою електронного грошового обігу, зникає його речовий чинник. Тобто, гроші в сучасному світі набувають безготівкової форми та перестають бути предметом матеріального світу. Адже, віртуальні гроші втрачають свої фізичні властивості, а саме: їх неможна побачити, відчутти та фізично ними володіти. Але при цьому, незалежно від форми грошей (фізичної або віртуальної), зміст грошей чітко виражено через функції, які вони виконують. Тобто, факт закріплення грошей, як речей на законодавчому рівні є нікчемним та носить фіктивний характер, оскільки не відповідає сучасним формам та змісту вказаного поняття.

Сучасні економічні відносини будуються на скороченні витрат та часу при здійсненні господарських відносин, що тягне за собою виникнення безматеріальної форми грошей, а як наслідок і втрати грошима ідентифікації речі, тобто, частини матеріального світу. З цього випливає, що закріплення ознаки грошей як речей на законодавчому рівні в певній мірі ускладнює їх правове регулювання.

Отже, в загально-правовому значенні під **грошима** варто розуміти емітовані одиниці виміру вартості, які визнаються та регулюються державою як засіб платежу, а отже, приймаються як засіб оплати задля забезпечення потреб як суспільства в цілому, так і конкретної соціальної одиниці або ж такими, що є

абсолютним та безумовним зобов'язанням емітента, незалежно від форми вираження цього зобов'язання.

Класичний законодавчий підхід до визначення грошей терміново потребує коригування, адже сучасні економічні відносини породжують нові форми платіжних інструментів, з'являються замітники грошей, квазігроші, розширюється сфера застосування грошей як платіжного засобу.[2]

Підсумовуючи зазначене, потрібно виокремити наступні додаткові ознаки грошей: 1) на ряду з існуючими та звиклими формами грошей, такими як банкноти, купюри, сучасні форми грошей є, в переважній більшості, нематеріальними, їх не можна ні відчутити, ні фізично оволодіти. Визначення грошей як речей суперечить сучасним формам грошей; 2) гроші є одиницями виміру вартості (суспільно визнаний еквівалент цінності об'єкта оцінки, виражений у грошовій формі) товарів та послуг на певній території. Вимір є співвідношенням вимірюваного значення із певною загальною одиницею, що визнається державою; 3) правовою ознакою грошей є їх визнання з боку держави та правове регулювання державою процесів обігу грошей.

Висновки

Дослідивши поняття грошей, проаналізувавши роботи видатних науковців та законодавчу базу, ми дійшли висновку, що у сучасному розумінні грошам не завжди властиві матеріальні ознаки, що відрізняє їх від речей. То ж, на нашу думку, законодавцю потрібно більш детально вивчити це поняття та зробити необхідні зміни у законодавчому полі. А саме, розширити поняття «гроші», розглядати його як змішане поняття, зазначивши на можливість їх існування як в матеріальній, так і нематеріальній формі. Нами пропонується віднести гроші до різновиду майна, що має більш широку сферу застосування.

Література:

1. Лещенко О. В. Поняття та правові ознаки грошей. — Стаття, Актуальні проблеми теорії держави і права, 2011.
2. Цивільне право України : Підруч.: У 2 кн. Кн. 1 / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт, Н. С. Кузнецова, В. М. Коссака, В. В. Луць, О. А. Підпригора, О. О. Підпригора, В. С. Щербина; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К. : Юрінком Інтер, 2002. - 639 с.
3. Маркс К. Капитал. К критике политической экономии. Т. I // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Изд. 2-е. — Т. 23. — С. 527.
4. Нікіфоров П. О. Теорія та методологія регулювання грошового обігу / П. О. Нікіфоров. — Чернівці: Рута, 2002. — 327 с.
5. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Деньги>.
6. Encyclopedia Americana. — 1988. — Vol. 19. — P. 349.
7. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. — Пер. со 2-го англ. изд. — М. : Дело ЛТД, 1995. — 864 с.
8. Мэнкью Н. Г. Принципы экономики / Н. Г. Мэнкью. — СПб.: Питер Ком, 1999. — 784 с.
9. Харрис Л. Денежная теория / Л. Харрис. — М.: Прогресс, 1990. — 728 с.
10. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А. Г. Грязновой. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 1168 с.

11. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Дж. Долан [и др.]; пер. с англ. В. Лукашевича [и др.]; под общ. ред. В. Лукашевича, М. Ярцева. — СПб., 1994. — 496 с.
12. Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве / Л. А. Лунц. — Изд. 2-е, испр. — М. : Статут, 2004. — 350 с.
13. Трахтенберг И. А. Бумажные деньги. Очерки теории денег и денежного обращения / И. А. Трахтенберг. — М. : Изд-во АН СССР, 1962. — 783 с.
14. Диланян Ф. Т. Основы финансово-правового регулирования денежного обращения в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Ф. Т. Диланян ; Моск. гуманит.-социал. акад. — М., 2003. — 213 с.
15. Грибов А. Ю. Институциональная теория денег: сущность и правовой режим денег и ценных бумаг / А. Ю. Грибов. — М. : РИОР, 2008. — 200 с.
16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV Відомості Верховної Ради України –URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>